Stefan Gełdon

Teatr masek

Technika teatru lalek zeszyt 30

Maska udzieli ci rozgrzeszenia, daje ci coś, za czym możesz się skryć – ale tym samym sprawia, że wcale nie musisz się już dłużej ukrywać. To podstawowy paradoks wszelkiego aktorstwa: jesteś bezpieczny więc stać cię na podjęcie ryzyka. Cały teatr się na tym opiera. Większe bezpieczeństwo pozwala ci podejmować poważniejsze ryzyko. W tej sytuacji nie jesteś sobą; wszystko, co twoje, pozostaje ukryte, dzięki czemu wyłonić się może twoje ja. Tak właśnie działa maska: natychmiast pozbawia cię tego, czego utraty najbardziej się obawiasz – tzn. typowego systemu obronnego, typowych sposobów ekspresji, twojej twarzy zwykle zapewniającej ci osłonę.

Peter Brook, Ruchomy punkt

Teatr lalek w swojej technicznej różnorodności sięgnął również po maskę. Wykorzystuje ją między innymi do przedstawiania olbrzymów, stworów nadprzyrodzonych itp. Teatr lalek włączył maskę do swej rodziny. Niektórzy twórcy teatru lalek posunęli się dalej; lalkę teatralną zastąpili maską.

Maska od dawna towarzyszy człowiekowi podczas: obrzędów, karnawału oraz przedstawień teatralnych. Stosowana jest przez niemal wszystkie ludy świata i do dziś nosi w sobie tajemnicę. Aktorzy w teatrze greckim używali masek teatralnych, aby ukazywać proste i wyraziste stany emocjonalne. Maski były doskonale widoczne z widowni. Na scenie pojawiały się głównie maski komiczne, tragiczne i satyryczne. Ale dopiero komedia dell'arte stworzyła maski - postacie, takie jak tragiczni Kolombina i Pierrot czy komiczni Arlekin i Pantalone.

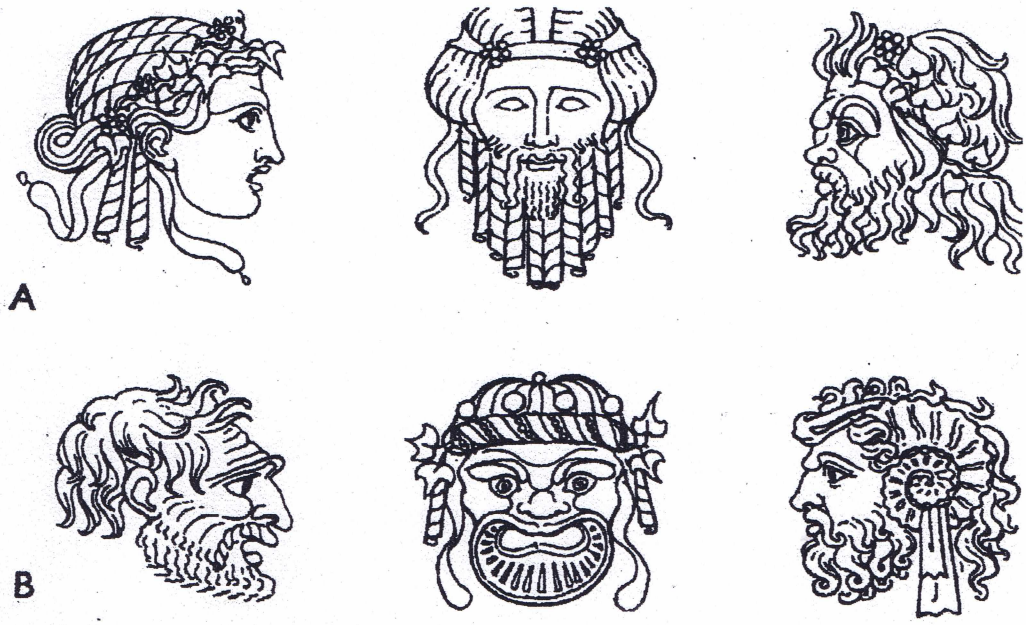

Maski sceniczne: A — tragiczne; B — komediowe

Sensem maski jest zmienianie aktorów i wspomaganie ich mimicznego wyrazu – maska wyłącza aktorską mimikę. Maska jest też, obok lalki, znakomitym sposobem na otwarcie się nieśmiałego młodego „aktora" na scenie. Maskę wykorzystuje się nie tylko do zakrywania twarzy. Spotykane są maski pokrywające całe ciało, przy pomocy takich masek można bez trudu powołać do życia bohaterów bajek, istoty pozaziemskie i inne postacie przewidziane scenariuszem.

Maski niezależnie od tego z czego są wykonane - bez odniesienia do kultury, społeczności i jej wierzeń i tradycji stają się zwykłymi przedmiotami.

W tym opracowaniu przedstawię niektóre aspekty teatru masek w niżej wymienionej kolejności: aktor w masce, aktor z maską, aktor za maską, maska malowana, maska obrzędowa i rytualna, weneckie maski karnawałowe, półmaski, maski specjalne, budowa prostych masek, animacja w teatrze masek.

Aktor w masce

Aktor-animator wkłada na głowę dużą pełną maskę (bryła, kula). Oczy aktora w masce mogą się znajdować na wysokości oczu maski lub jej szyi (Rys. 2.) Widoczne na tym rysunku okienko jest przesłonięte tiulem lub gazą co ułatwia animatorowi widzenie, a jednocześnie zasłania twarz aktora. Gorzej przedstawia się sprawa z mówieniem, ponieważ taka maska tłumi głos.

Rys.2.

Fot.3. Aktorzy w maskach

W teatrze masek aktor-animator najczęściej znajduje się we wnętrzu kompletnej maski (tj. głowy maski połączonej z kostiumem.) Na fotografii 3, scenę ze sztuki „Nowe szaty króla" wg Andersena prezentuje „Teatr Masek" z klubu w Andrzejowie. Tu maską jest to co zasłania i twarz i to co jest kostiumem występującego aktora-animatora.

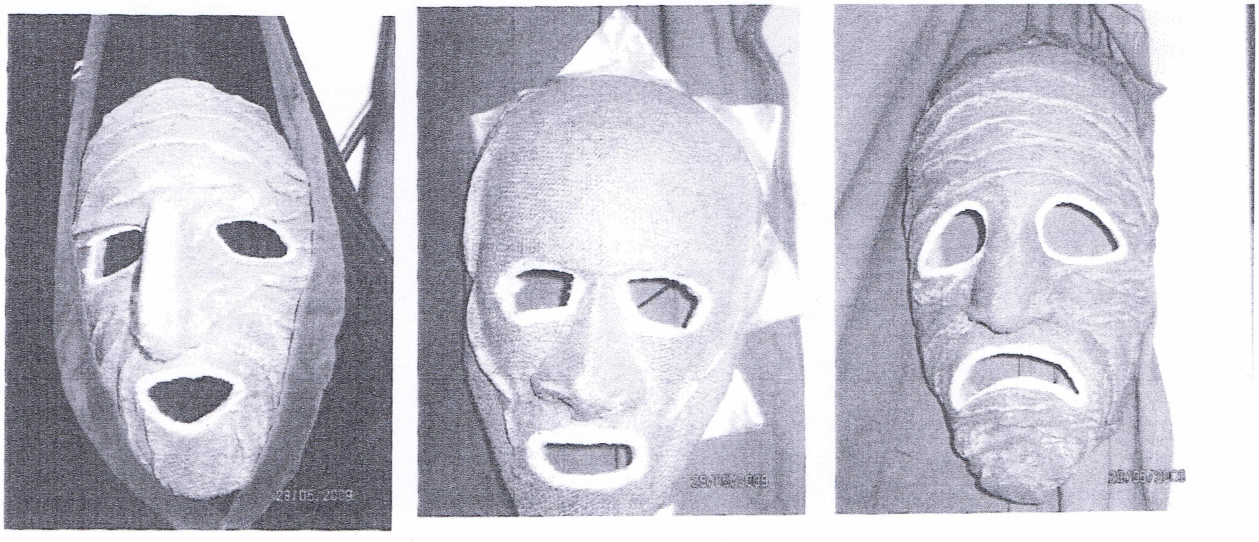

Fot.4. Maski na twarz z Białostockiego Teatru Lalek

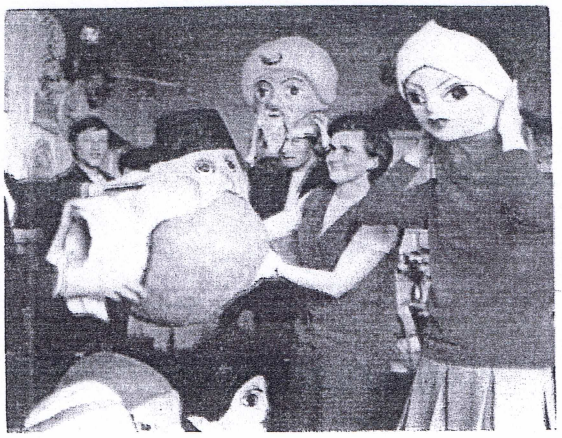

Fot.5.

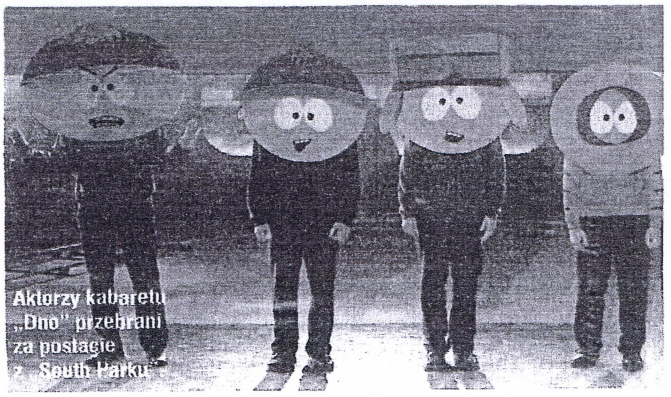

Fot.6.

Maska całkowicie zmienia twarz, sprowadzając ją bardzo często do karykatury ale maska może też podkreślać indywidualność postaci, jak i jej wizerunek.

Dodanie kostiumu powoduje, że aktor w masce staje się lalką animowaną z jej wnętrza. Całościowa maska (ta z kostiumem) przeobraża postać dając jej nadludzkie proporcje. Konstrukcja takiej maski (lalki) może opierać się na stelażu wykonanym z drutu lub wikliny i mocowanym na ramionach animatora (patrz Rys.7). Tył maski może być otwarty, co poważnie zmniejsza ciężar maski i zapewnia wentylację, ale wtedy trzeba się ustawić frontem do widzów tak jak w grze aktora za maską.

Rys.7.

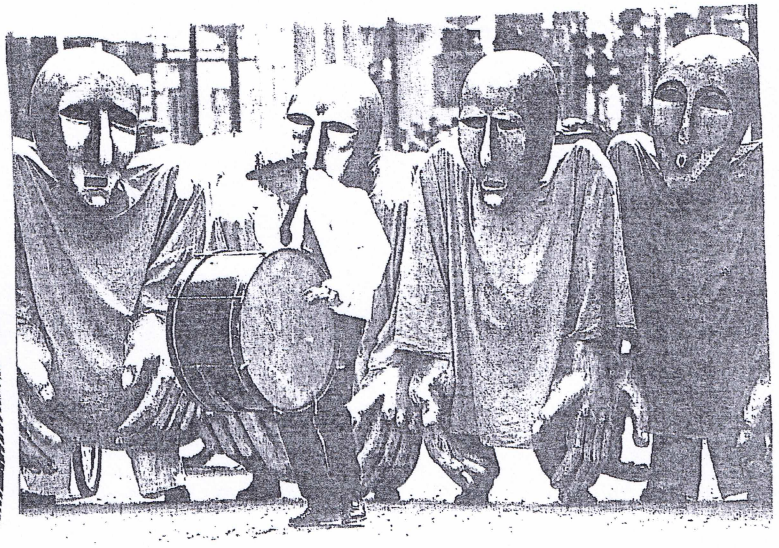

Fot.8.

Pożegnanie zimy w Sarzłowie. Jedną z atrakcji była parada masek-postaci ze znanych bajek

Fot.9.

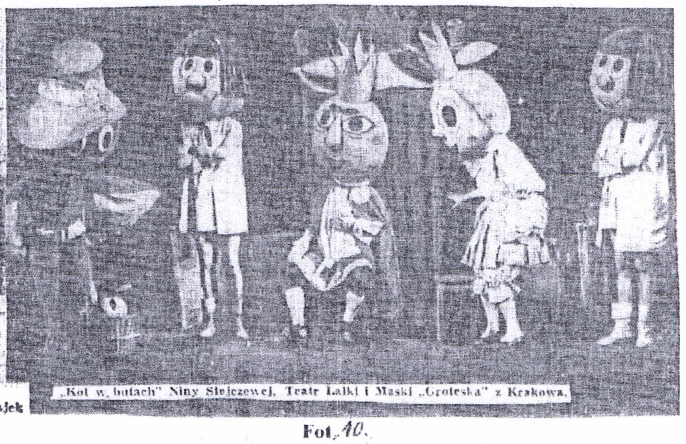

„Kot w butach" Niny Siejczewej, Teatr Lalki i Maski „Groteska" z Krakowa.

Fot.10.

Fot. 8 i 9 pokazują aktorów występujących w dużych maskach w wolnej przestrzeni.

Rys.11.

Aktor z maską

Maska na patyku jest najprostszą maską i najczęściej stosowaną do krótkich występów. Aktor trzyma w ręku płaską albo reliefową maskę, którą może w każdej chwili zasłonić sobie twarz. Wielkość jak i wyraz maski mogą być różne w zależności od potrzeb scenariusza.

Występujący z maską na patyku może grać w kostiumie (patrz Rys.11) lub bez specjalnego ubioru. Jeżeli aktor posiada więcej masek na patyku może zagrać - jako solista - krótkie dialogowane scenki korzystając z odpowiedniej maski przy kwestiach danej postaci.

Rysunek 12. pokazuje jeden ze sposobów trzymania maski. Maskę można trzymać przed sobą lub z boku.

Rys.12.

Aktor za maską

Aktor mocuje na głowie maskę półpełną, obejmującą przednią połowę głowy i uzupełnia swe kończyny powiększonymi rękawicami i stopami. Aktor-animator w takim kostiumie może grać tylko przodem do widzów.

W przeciwieństwie do aktora z maską, aktor za maską nie może jej zdejmować w czasie spektaklu.

Fot.13. Aktor za maską „Mędrzec i Biedulka"
Teatr Lalek „Arlekin" w Łodzi

Maska malowana

Malowana na twarzy maska umożliwia grę mimiką twarzy. Taka malowana, ruchoma maska uwypukla i podkreśla jeszcze bardziej najmniejszy grymas ust, zmarszczenie czoła, wydęcie policzków. Każda zmiana wyrazu oczu działa niczym nowa nałożona maska.

Ruchomą, malowaną na twarzy maską może być makijaż. Słowem makijaż oznacza się zarówno preparaty, efekt jak i czynności polegające na kosmetycznym upiększaniu twarzy poprzez malowanie szminkowanie czy pudrowanie.

Specyficzną odmianą maski teatralnej jest malowana twarz mima – wypudrowana (uszminkowana) na biało, podkreśla mimikę (taką twarz miał zawsze na scenie francuski mim – Marcel Marceau (Fot.14).

Fot. 14.

Fot.15.

Na fotografii 15 widać profesjonalny makijaż twarzy klauna Arniego Honkoli. Inne wizerunki malowanych twarzy klaunów widać na Fot. 16. Malowana na twarzy maska może deformować wygląd, stworzyć karykaturę lub podkreślić indywidualność, może też być związana z zabiegami plastyki scenicznej.

Fot.16. Malowane twarze klaunów (Google)

Fot.17. Malowane maski na twarzach dzieci (Google)

Maska obrzędowa i rytualna

Maska od dawna była niezbędnym elementem obrzędowości i magii. Maska związana z obrzędami miała duże znaczenie symboliczne. Przeważnie pełniła rolę pośrednika między ludźmi a światem niematerialnym, duchowym.

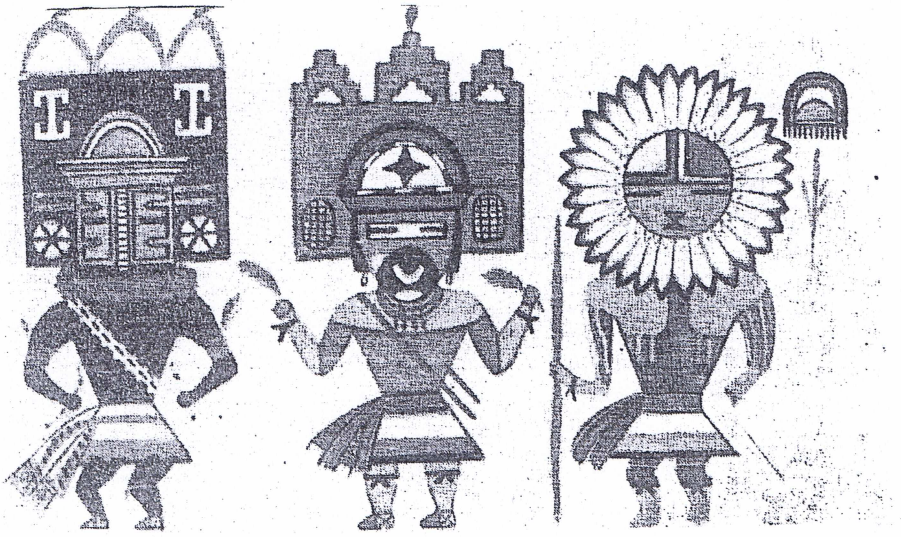

Rys.18. Maski obrzędowe Indian

Aż do dziś zachowały się obrzędy maskowe, swoimi korzeniami sięgające czasów pogańskich. Kolędnicy to przebierańcy, którzy w okresie świąt Bożego Narodzenia odwiedzają domy w maskach turoni-kłapaczy i innych postaci jak Śmierć, Diabeł, Herod, Żyd i Dziad. A w inne święta będą to Koza, Niedźwiedź czy Bocian.

Maska to również, przedmiot biorący udział w obrzędach inicjacji. Na wybrzeżu Kości Słoniowej chłopcy wchodzący w wiek inicjacji zostawiali takie maski na skraju lasu. Tam, wchodząc w kolejne etapy wtajemniczenia, musieli pozostawać w odosobnieniu.

Uważam, że maska obrzędowa, figura bóstwa z kamienia, drewna czy gliny najprawdopodobniej przyczyniły się do powstania lalki teatralnej.

Inną funkcję pełniły maski rytualne. W „tańcu masek", niezwykłym obrzędzie wielu afrykańskich plemion, wyraża się wolę przodków; tancerze komunikują się z duchami aby prosić je o pomoc. Maski te były wcieleniem sił, których człowiek bał się i które pragnął oswoić.

maska afrykańska szablon

Maska afrykańska

Fot.19. (Google)

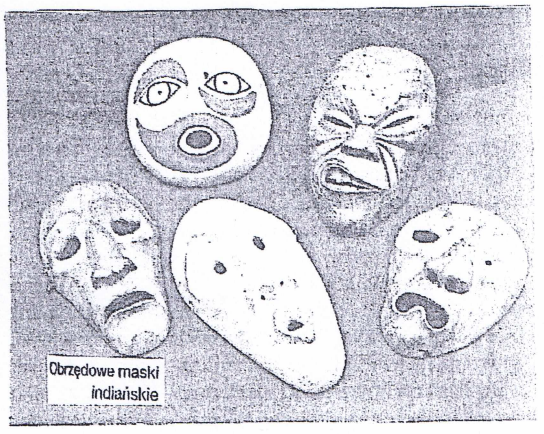

Fot.20.

Weneckie maski karnawałowe

Z tradycji obrzędowej wywodzi się maska karnawałowa. Jej głównym celem jest zabawa. „Inność i tajemniczość zabawy – jak pisze Johann Huizinga - uwidacznia się najwyraźniej w przebraniu". Dopełnia to niezwykłości karnawałowej zabawy.

Z maską karnawałową najbardziej kojarzona jest Wenecja. Wyrabiane tam, według kilkusetletniej tradycji maski, w połączeniu z odpowiednimi kostiumami wyglądają jak zdjęte z siedemnastowiecznych obrazów. Od XVIII w. popularnym przebraniem była czarna peleryna z kapturem, do tego dodawano trójgraniasty kapelusz oraz białą lub czarną maskę ze spiczastą brodą.

Wraz z ożywionym na nowo karnawałem odżył w Wenecji prawie wymarły zawód twórców masek karnawałowych. Obecnie maski weneckie to pamiątki turystyczne, ale kiedyś miały dużo głębsze znaczenie. Czas karnawału był okresem, gdy ludzie w maskach niezależnie od wieku, zamożności, urodzenia i płci byli sobie równi. W trakcie balów karnawałowych czy maskarad osoby w maskach traciły swą tożsamość.

Maska patronowała zabawom i uroczystościom dworskim w dobie Renesansu i Baroku, a w Wenecji XVIII wieku stała się niemal instytucją państwową. Maska przyciągała swoim karnawałem przybyszów z całej Europy. Ludność zafascynowana wszystkim, co było spektaklem, upojona malowniczością świąt i maskarad kreowała codzienne życie na kształt widowiska teatralnego. Wtedy moda na maski osiągnęła tu swój szczyt.

Także dzisiaj w niektórych rejonach świata okres karnawału to czas zakładania masek. Możemy się stać każdym i nikim.

W Polsce okres karnawału to oprócz zabawy czas kolędowania. Bardzo bogatą tradycję – szczególnie na Żywiecczyźnie – mają maski, a właściwie całe stroje, w których grupy kolędników odwiedzają domy.

Fot.21. Wystawa masek weneckich (Fot.P.Kosicki)

Półmaski

Komedia włoska wypracowała sobie tylko właściwy typ maski. Wynalazek polegał na zastosowaniu lekkiej, wykonanej ze skóry półmaski, w której usta aktora pozostawały odkryte (Fot.22.)

Półmaski zakrywają tylko połowę twarzy, z reguły górną. Rzadziej zdarzają się półmaski boczne. Odtwórcy daje się możliwość mówienia i użycia w ograniczonym stopniu mimiki, która przy pełnej masce ulega ograniczeniu. W maskach i półmaskach mimikę należy zastąpić gestykulacją.

Fot.22. Skórzana maska teatru kommedia dell' arte

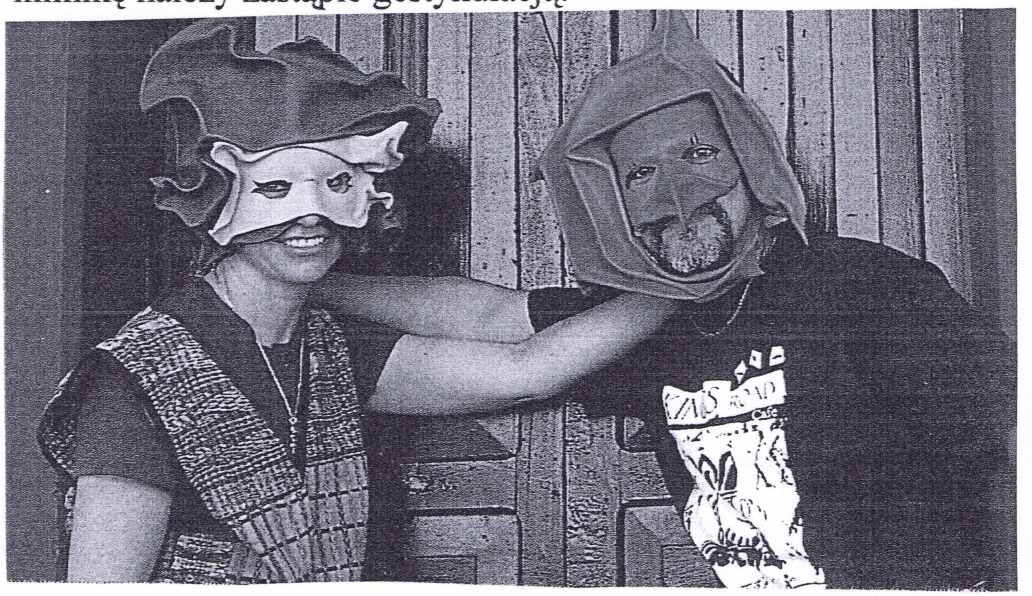

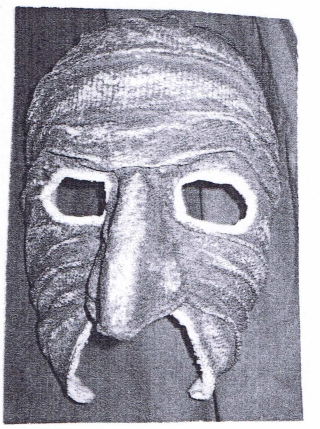

Fot.23. Turyści w półmaskach przed meksykańską pracownią wyrabiającą maski ze skóry

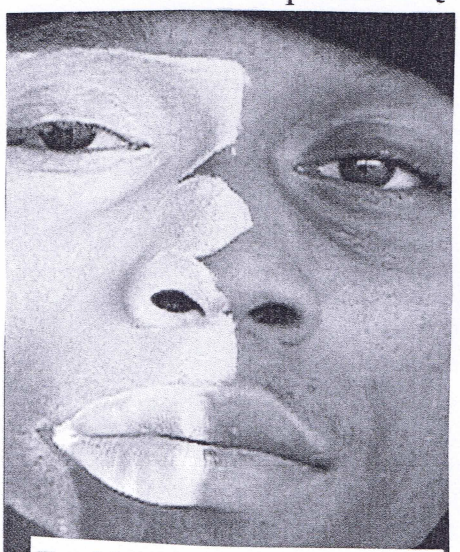

Fot.24. Malowana półmaska boczna

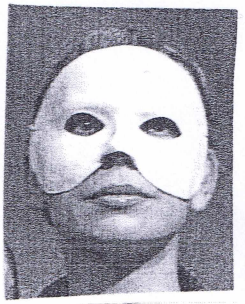

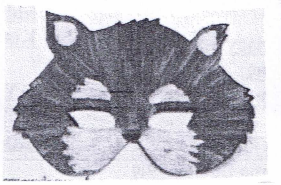

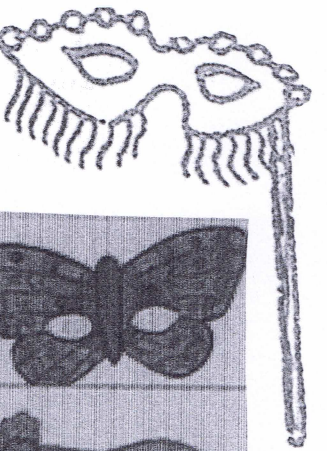

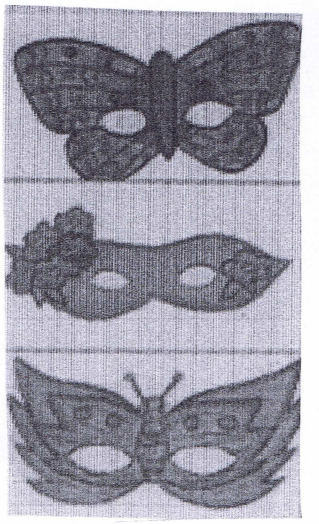

Fot.25. Różne rodzaje półmasek

Maski specjalne

Do masek specjalnych zaliczam m/in. Wielkie maski w kostiumach często nazywane maszkarami. Są to wielkie lalki, mające nie raz kilka metrów wysokości patrz fotografie 26 i 27.

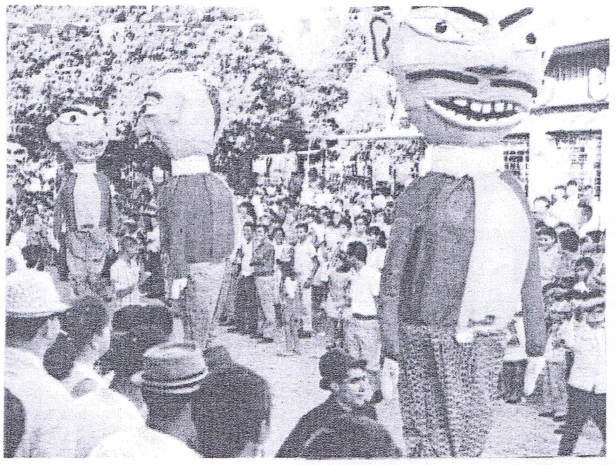

Fot.26.

Fot.27.

Występy oraz pokazy owych maszkar są teatrem masek i zawsze były dużą atrakcją organizowanych pochodów i imprez na ulicach, placach, boiskach itp. Znane są karnawałowe maszkary z pochodów w Nicei i innych miast południowej Europy czy Ameryki Łacińskiej. W Polsce od pierwszej połowy XX wieku znane są próby stosowania olbrzymich kukieł w pochodach i podczas uroczystości masowych i festiwali. (Szerzej o maskach i lalkach specjalnych pisałem w „Technice teatru lalek" (zeszyt nr 16 „Kukły uliczne, maszkary i inne wielkie lalki").

Do masek specjalnych zaliczam też lajkonika Fot. 28. Postać lajkonika wyobrażającego jeźdźca na koniu traktuję jako wielką lalkę-maskę. W Krakowie lajkonik harcuje na ulicach miasta wczesnym latem; w oktawę Bożego Ciała. Obecny kostium lajkonika został zaprojektowany przez Stanisława Wyspiańskiego.

Fot. 28. Lajkonik

Do masek specjalnych należą również maski lateksowe. Wyglądają bardzo realistycznie. Zakrywają całą głowę, a lateks z którego są zrobione przypomina w dotyku i wyglądzie ludzką skórę.

Maski lateksowe to dobry pomysł na przebranie na bal karnawałowy. Maski lateksowe są także wykorzystywane w teatrach i podczas kręcenia filmów.

Budowa prostych masek

Maski można wykonać z różnych materiałów. Najstarsze maski wyrabiano z kawałka futra – z wyciętymi otworami na oczy i usta – lub z różnych tkanin. Maski z tkanin często przybierają formę worka nakładanego na głowę.

W zespołach dziecięcych wiele masek robi się z tektury, a także z kartonu lub grubego papieru, rzadziej bywają formowane z masy papierowej.

Maska może mieć różne kształty, czasami przedstawia jakąś twarz innym razem zwierzę, demona lub potwora.

Maska obok swych funkcji i znaczeń rytualnych, obrzędowych i teatralnych jest dziełem plastycznym. O kształcie maski decyduje jej układ i proporcje elementów, kolorystyka, materiał, a także jej konstrukcja. Zasłaniać może tylko oczy lub nos, może też kryć całą twarz, całą głowę, albo całą postać.

Sposoby budowania maski teatralnej

Maski z papieru, kartonu i tektury są proste i łatwe do wykonania(Rys.29). Do zrobienia takich masek przydadzą się: papierowe torebki, karton albo tektura; kolorowy papier różnorodne, lekkie materiały takie jak pióra, cekiny, resztki wełny itd.; mazaki, farby, pędzel; nożyczki, klej, taśma klejąca.

Prostą maskę niedźwiadka patrz Rys.30.można zrobić z kawałka kartonu lub cienkiej tektury.

Wykonanie maski rozpoczyna się od pomiaru rozstawu oczu osoby, która nałoży maskę. Po wycięciu kształtu maski i otworów na oczy należy od strony wewnętrznej przykleić dwie wstążeczki, które posłużą do zawiązania maski na głowie animatora. Następnie dolną część maski należy przeciąć, jak pokazano podwójną linią na Rys. 30 b. Po przecięciu można część 3 nasunąć na część 4. Tak założone części skleja się. Nasunięcie dolnych części powoduje wygięcie całej maski, która staje się wypukła z wystającym nosem.

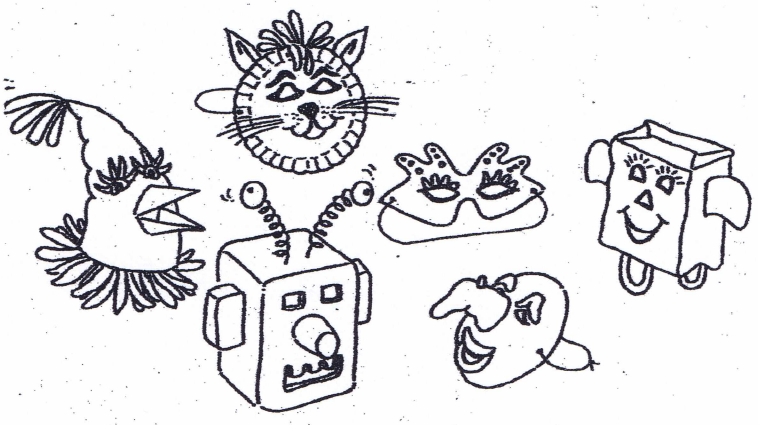

Rys.29.

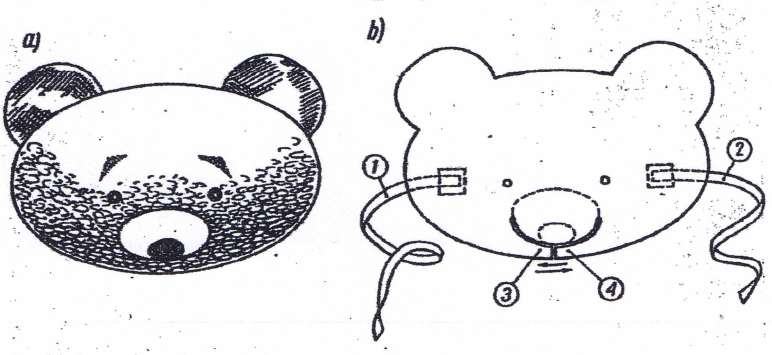

Rys.30.

Maska wyklejana na balonie, której wykonanie nie powinno nastręczać poważniejszych trudności. Jednak praca wymaga sporo czasu, ale też daje szerokie pole do popisu indywidualnej wyobraźni wykonawcy.

Do zrobienia skorupy maski na balonie potrzebne będą: balon, gazety, plastykowa nakrętka (jako nos), klej do tapet, farby i włóczka na ewentualne włosy i brodę.

Oto kolejne etapy konkretyzacji maski na balonie:

a) Nadmuchać balon do rozmiarów; nieco ponad wielkość głowy animatora maski.
b) Przygotowaną plastykową nakrętkę (to będzie nos) umocować pośrodku balonu taśmą klejącą.
c) Gazetowy papier porozrywać na kawałki o rozmiarach około 5 x 5 cm.

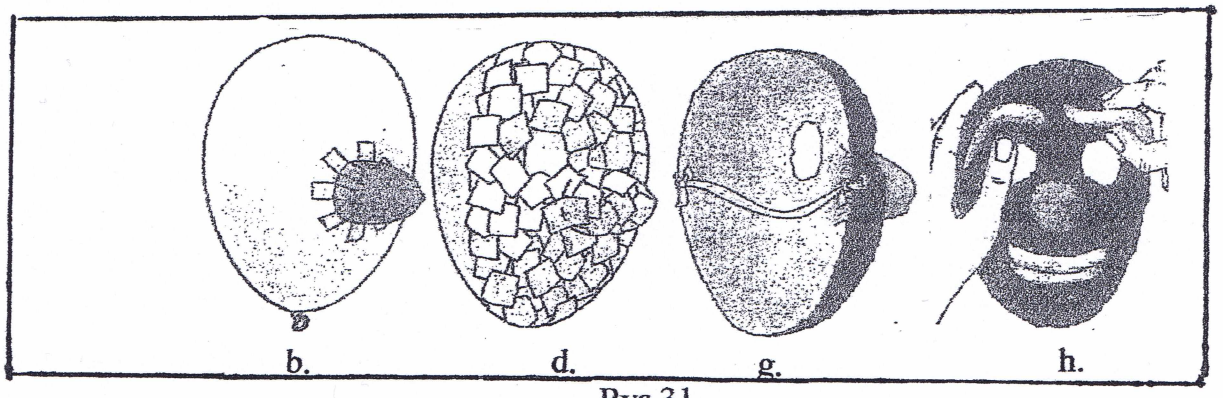

Rys.31.

d) Skrawki gazety nasączamy klejem i naklejamy warstwami (6-8 razy) z przodu balonu , nie zapominając o pokryciu nosa. Klejąc pozostawiamy miejsca na oczy.
e) Po wysuszeniu maski, które trwa około 2-3 dni, przekłuwamy balon i wycinamy otwory na oczy i usta.
f) Malujemy maskę, do tego najlepsze są wodoodporne pigmenty farb emulsyjnych. Pomalowana takimi farbami maska jest odporna na wilgoć.
g) W skorupie maski, mniej więcej na wysokości uszu należy zrobić małe otwory, przez które przeciągamy gumki i zawiązujemy.
h) Przyklejamy włosy, ewentualnie brodę, czy wypukłe wargi itp.

Maska z drutu. Niżej przedstawiam jeden ze sposobów budowy maski z drutu; drucianą siatkę tak przyciąć, żeby przykrywała twarz i sięgała za uszy. Odstające końce drucików należy zagiąć, aby się nimi nie skaleczyć. Drucianą siatkę wygiąć, zaokrąglając zakończenia bocznych części.

Drucianą maskę-siatkę można podobnie oklejać jak w przypadku maski wyklejanej na balonie.

Maska na modelu w glinie. Aby wykonać maskę na glinianym modelu należy przygotować taką ilość gliny, która wystarczy nie tylko do zrobienia modelu zaplanowanej maski, ale zostanie jeszcze na ewentualne uzupełnienia i poprawki.

Do wykonania dużej maski potrzeba około 50 kg ceramicznej gliny.

Przed rozpoczęciem modelowania dużej maski w glinie należy narysować projekt maski w skali 1:1 w formie widoków: z góry, boku i przodu.

Potem ustalić pożądaną wysokość, szerokość i głębokość modelu, na którym będzie wyklejana maska.

Ogólne kształty z projektu rysunkowego nanieść na grudę gliny, rysując gwoździem na przygotowanej bryle.

Przystępując do rzeźbienia, w pierwszym etapie tak ugniatać glinę, aby wydobyć z niej ogólne zarysy planowanej maski. Następnie uformować jej kształty i naklejać warstwami papieru.

Istnieje kilka sposobów sporządzania masy papierowej. Najpopularniejszym i najłatwiejszym jest uzyskanie masy drogą wylepiania. Bezpośrednio na model nakłada się kilka - na duże maski kilkanaście - warstw skrawków papieru, przesyconych klejem. Uzyskana w ten sposób masa po wyschnięciu zachowuje kształt modelu. Zdjąć wyschniętą, stwardniałą skorupę i dopracować detale. Następnie zagruntować skorupę, malować farbą wodoodporną, zaznaczyć rysy twarzy i ewentualnie przykleić włosy, brwi i brodę. Bardzo często zachodzi potrzeba, by we wnętrzu maski wmontować czepek albo odpowiednie uchwyty – urządzenia, które utrzymają maskę na głowie aktora animatora.

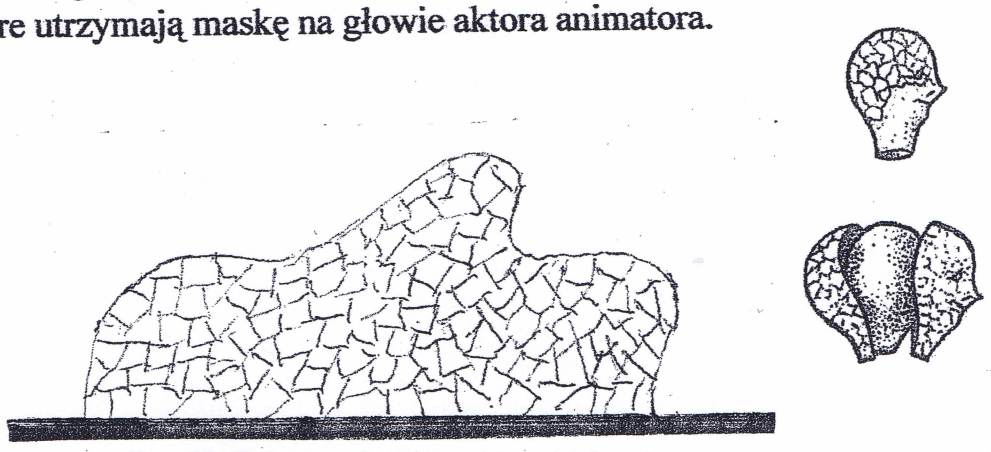

Rys.32. Schemat dużej maski wyklejanej horyzontalnie na płycie

Animacja w teatrze masek

Maska wymusza ekspresyjny ruch ciała, który jest rekompensatą zasłoniętej twarzy. Trzeba wzmocnić ruchy ciała i wyraziściej gestykulować, by powodować skupienie uwagi widzów. W komedii dell'arte gest był ważniejszy niż wypowiadany tekst. Maska narzuciła sposób poruszania się odpowiadający typowi, który przedstawiała. Często dyktowała ton głosu właściwy danej postaci.

Gra w masce nie zawsze jest łatwa i dlatego należy ją intensywnie ćwiczyć

Swego czasu słynny czeski lalkarz dr. Jan Malik powiedział:
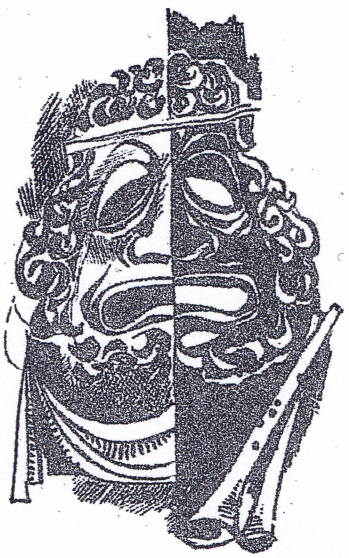
„Dążność do zapewnienia harmonii działań żywego aktora i jego lalkowego partnera prowadziła niekiedy do użycia maski – a stąd był już tylko jeden krok do teatru masek. Wydawałoby się, że tak spontaniczne przyjęcie tej techniki właśnie w teatrach lalkowych było ściśle związane z mniej lub bardziej świadomym dążeniem do monumentalizacji. Teatr lalek w tym przypadku urzeczywistnia dawne marzenia Edwarda Craiga i Wsiewołoda Meyerholda o „nadmarionecie", która nie ma i nie miała możliwości realizacji w teatrze żywego planu; usunęłaby różnicę między nierealnością dekoracji a realnością aktora, równocześnie jednak uczyniłaby z aktora niemal lalkę. Teatr masek ma w konsekwencji możność uwolnić poczynania lalkarzy, o ile to jest w ogóle możliwe, od wszystkich pośrednich środków animacji i tylko własnymi, ludzkimi, motorycznymi zabiegami zapanować nad lalką."